ԱՐՇԱԼՈՅՍ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՒՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ԵՕԹՆԵՒՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ — ԶՄԻՒՌՆԻԱ ՈՒՐԲԱԹ 16 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1856 — ԹԻՒ 532

ԶՄԻՒՌՆԻԱ, 16 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ

Լոնտոնի լրագրութեանց կարծիքը և դատողութիւնը՝ 'ի մասին տարաձայնութեան Դանուբեան իշխանութեանց խնդրոյն և 'ի մասին մեկնութեան Փարիզի հաշտութեան դաշնագրութե՛ բոլորովին համաձայն է Աւստրիոյ կառավարութեան կարծեացը և դատողութեանը ։ Յիշեալ լրագրութիւնները ամենևին երկրորդական բանի մը տեղ չեն դներ Պեսարապիայի սահմանաց որոշումը, որ նշանակուած է նոյն դաշնագրութեան մէջ, և համարձակ կերպիւ կը յայտնեն իրենց վախը, որ չըլլայ թէ արևմտեան տէրութեանց դաշնակցութեանը ուրիշ դաշնակցութիւն մը յաջորդէ որ հաստատուելու վրայ է, կըսեն, 'ի մէջ Գաղղիոյ և Ռուսիոյ ։ Այս դաշնակցութիւնը՝ Թայմզ լրագրոյն զրուցածին նայելով, Նաբոլէոն կայսեր մերձակայ եղօղ պաշտօնատարաց միաքը ծնած է, և կըջանան յառաջ տանելու զայն ։

Ժուռնալ տը Ֆրանքֆորթ լրագիրը կըսէ, թէ Լոնտոնի լրագրութեանց կարծիքը և վախը կանխահաս և անհիմն են. քանզի իրաւ է որ, կը յարէ յիշեալ լրագիրը, տարաձայնութիւն մը կայ Անգղիոյ և Գաղղիոյ կառավարութեանց մէջ 'ի մասին մեկնութեան հաշտութեան դաշնագրութեան քանի մը պայմանացը, բայց այս տարաձայնութիւնը չկրնար տեղի տալ թշնամական գործոց, որ անշուշտ վտանգի մէջ պիտի ձգէ հաշտութեան վախճանական նպատակը ։

Գաղղիոյ լրագրաց մեծագոյն մասը և մանաւանդ Քօնսթիթիւսիօնէլ լրագիրը, որ կէս պաշտօնական լրագիր կը համարուի, կը խնդրեն որ նոր խորհրդակցութիւն մը ըլլայ 'ի Փարիզ, և նոյն ժողովոյն մէջ որոշուի հաշտութեան քանի մը դաշանց վրայօք եղած տարաձայնութիւնը ։ Սակայն անգղիացի լրագիրները իրենց բոլոր զօրութեամբը կը մերժեն այս առաջարկութիւնը ։

Մօրնինկ-Բօսթ լրագիրը, որ լօրտ Բէլմըրսթընին բերանն է, հետևեալ կերպիւ կը խօսի ։

"Անգղիոյ քաղաքականութիւնը ամենայն ճըշդութեամբ իւր պարտականութեանը կը հետևի։ Կառաջարկուի որ Փարիզի խորհրդակցութեան ժողովոյն առջև դրուի վիճաբանութեան ներքև եղած խնդիրները ։ Մեր պարտականութիւնը կը հրամայէ մեզ իշխանաբար որ այս առաջարկութիւնը մերժեմք, նմանապէս ուրիշ առաջարկութիւն մըն ալ որ կը վերաբերի ուրիշ չէզոք տէրութեան մը վէճին ։ Լօրտ Բէլմըրսթըն և Անգղիոյ կառավարութիւնը չեն կրնար, զինք հանդիսաւոր դաշնագրութեան մէջ ստորագրելու և անոր փոխադարձ վաւերականութիւնը ընդունելու, ուրիշ բան ընել, բայց միայն նոյն դաշնագրութեան ճիշդ գործադրութիւնը պահանջել ։ Քանզի անոր յօդուածները կատարելապէս յայտնի են ։ . . . .

"Փարիզի դաշնագրութիւնը աժան գնով ծախու չառինք որ կարող ըլլանք ուշադրութիւն չընել անոր պայմանաց գործադրութեանը ։ Ութը միլիոն լիռա սթէրլինա և 30 հազար մարդ զոհեցինք նոյն դաշնագրութիւնը ստանալու համար ։ Մեր նաւատորմիղը՝ որ Սև-Ծովը կը գըտնուի, օրըստօրէ զօրանալու վրայ է. և պիտի մնամք այն տեղ, մինչև որ Ռուսիան 'ի գործ դնէ իւր խոստումները" ։

Վերը ըսինք թէ Քօնսթիթիւսիօնէլ լրագիրը կուզէ որ Փարիզի հաշտութեան քանի մը դաշանց վրայ եղած տարաձայնութիւնը խորհրդակցութեան միջոցաւ կարգադրուի ։ Այս առթիւ յիշեալ լրագիրը Անգղիոյ կառավարութեանը շատ դէմ կը խօսէր և այս վէճին մէջ Ռուսիոյ ըրած առարկութիւնները կը պաշտպանէր ։ Մօնիթէօր անուն պաշտօնական լրագրութիւնը արժան համարեցաւ հետևեալ կերպիւ մերժելու Քօնսթիթիւսիօնէլին զրուցածները ։

"Նոյեմբերի 5ին հրատարակուած Քօնսթիթիւսիօնէլին թիւը յօդուած մը կը պարունակէ արտաքին գործոց տարաձայնութեան մը վերաբերեալ ։ Այս յօդուածոյն կառավարութիւնը մասնակից չէ. ուստի չեմք կրնար թող տալ որ այնպէս կարծուի ։ Վէճ մը թունաւորելը՝ անոր լուծումը դիւրացնել չէ ։ Անգղիան և Գաղղիան, որ միատեղ պատերազմեցան և միատեղ հաշտութիւն ըրին, և որոնք համաձայն են այժմեան մեծ խնդրոց վրայօք, տարաձայն կը գտնուին մէկ պզտիկ խնդրոյ վրայ ։ Այս տարաձայնութիւնը մասնաւոր կերպիւ մը պիտի կարգադրուի, կամ թէ խորհրդակցութեան ժողովով մը ։ Ահա այս

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ՈՒՂԵՒՈՐ Ի ՊՈՒՐՆԱՊԱ

Ի բարձրաւանդ աստ 'ի տեղւոջ ընդ լուսամուտըն յարկիս
Արդ կարկառեալ կամ ակնարկ եղէգն յաջուռ Մուսայիս ։
Աշուն յուռթի և լիաբուռն բազմեալ 'ի գիրկս բընութեան
Զականողիս իմ խօսըղէ 'ի փառըս իւր հրաշաղան ։
Գօտեակ լերանցս քըղանցք ոսկի հրաշակառոյց խորանին
Աղեղնաձև պատէ զցամաք և ծոց մի Յոյն Պեղագին ։
Մ յօրինուած անձեռագործ՝ ակն և պըսակ Յոնիոյ.
Ասպնջական և դու 'նդ այլոց Հայկեան վսեմ սերընդոց,
Չիցէն և այս քեզ փառք յաւէտ օդոյդ ընդ շունչ Արամայ
Բաղխեալ յոլոր հնչել բարբառ՝ ընդ որ աշխարհ հիանայ ։
Այլ իմ յաւէտ է խանդակաթ սիրտ և ոգի բընաւին,
Քեզ՝ ո՛ անմահ իմ Հայրենիք և խանձարուր մարդկային ։

Ընդ երկայնել թուխ ըստուերաց այնինչ պըղինձ ազդէ ժամ,
Ճապարեալ գան ուղևորք յազգաց ազգաց ամենայն.
Երիտասարդք ծուխ հնչելով ըղտերևոց Նիկոտեան,
Ծառայք մախաղ բերեալ յուսի, ալեք յեցեալք 'նդ գաւազան,
Ընդ ալախնայք ըղմանկութիւն բարձեալ 'ի գիրկս 'ի թեւթև
Կոխեն ըզհետս տեարցըն իւրեանց սուրբ ամօլից զուգաթև ։
Լընուն ըզմեծ զայն հրապարակ՝ ուր փչէին բլուրք ծովային.
Եւ պատշգամբք զերթ սարաւանդ ընդ ալիս անդր կարկառին.
Յորոց միջի պարագըլուխ բազմեալ Պաւղոս ծովապետ,
Ընդ համբաւեալն Քափտան-Բաւլօ պարծի 'նդ անուն իւր յաւէտ։
Այլ ինձ պանդուխտ հեգ Մուսայիս քանի՜ յաւէտ խանդակաթ
Հիւղք Հայրենեացս և ըղձօսանք նոցին անմեղ և զուարթ ։

Մինչ այս մինչ այն ահա պըղինձ լաստափայտին բոցաշունչ
Հըրաւիրէ զիւր ուղևորս յանհէ ըզալիոն և շըշունջ։
Ընդ մըռնչել ալեացըն խրոխտ զեռայ անդ հոտ մարդկային,
Որք ըզկայսերն առեալ պատկեր վարձեն իւրեանց կաւիւ ստին.
Շունչ Հեփեստեայ ընդ փոր լաստին փըչէ 'նդ անիւս երկուստեք,
Ճանչեն երկաթք ճախարակեայք, ալիք մռնչեն փրփրաձևք ։
Անձրևաբեր ծուխ թանձրամած հնչեալ ընդ փողն անդ 'ի վեր,
Երկայնաոտն հետք ծածանին 'ի լոյծ դաշտին և յեթեր ։
Արագաթև նորն Զմիւռնէ սրացեալ յաշաց մեր համակ,
Ի հնգետասան հիւս վայրկենից Հընոյն կալաք ըզցամաք ։
Այլ ինձ դժբաղդ ուղևորիս քանի՜ քաղցր են ո՜հ յաւէտ
Կապուտական ջուրց եղևինք և Հայկազուն նաւապետ ։

Իսկ հրաշակերտ լաստափայտին բարձեալ անդէն զՊուրնապա,
Ի կորանս Յոյն նաւակներոյ շոյտ 'ի Զմիւռնէ խոյանայ,
Եւ խուռներամ ուղևորացս չև սփռեալ դաշտն յաւաղուտ,
(Զոր Մուսայիս վին որամագդեաց երգէր երբեմն ընդ կորուստ...)
Անդէն բազմեալք 'ի քառաձի դեսպակս փափուկս բստ հընոց,
Հիւան անիւքն զերթ հըրաշէկ արօրադրեալք զերկրի ծոց.
Փոշին ընդ ամպըս ծառանայ, փախչին նոճիք և սօսեաք,
Տուն ուրձագանգս վայրքն 'ի խլխինջ երիվարաց հրանըժոյգ.
Եւ ընդ բեռամբք գոգ ճանդուզեալ հեծէ երկիր ահագին
Վայրկեանք քըսան, և մեք ահա ընդ հովանեաւ եմք Մայրին ։
Այլ ինձ դժբաղդ ուղևորիս քանի՜ հեշտին ներդաշնակ,
Ճռւինչք սայլիցն որ 'ի Մասեաց, և դէտ Հայկազն պատանեակ։

Ուղևորացս իջեալ անդէն ժանուարքն առեալ զկարասին,
Եւ զայլ բարձեալ երագաթև թաչին ընդ կրունկս վերստին ։
Յանկարծահաս ընդ շառաչիւն խրտչի ուղտուցըն վըտառ,
Գորդափիս ահեղըս յարուցեալ՝ ձեռն ընդ գօտեւմ կայ Հաւեար ։
Զի կճղակաց հետք արամոյ դանդաղաշարժ կենդանւոյն
Ընդ աւազուտն եղծան իսպառ. և միջնադանցըն տակուն
Կոր ոսկրոտի զերծ 'ի բեռանց կոյ, և ըղհայս վայրապար
Ահ, որոճայ, ո՛չ ևս զանգիւն ձօձէն բոժոժք ժանդահար ։
Ի հրապարակս մեծատարած ընդ շինամէջըն անդէն
Անութիւն 'նդ արուեստ գիրկընդխառնեալ գոյ յերևան ապաքէն։
Այլ ինձ յաւէտ համբուրելի քարինք և հող հայրենի
Կոխանք Հայկազն գաւշտապարոց և սերընդոցն արքենի ։

Եւ 'ի վաղիւն այնինչ հնչէ բարբառաստիկն կոչարան,
Քրիստոսակրօնք իւրաքանչիւր դիմեն 'ի Տաճարն Սրբութեան,
Ի կատարել Սրբոյ Ուխտին սփռեալք անդէն 'ի հրճուանս,
Բարեկեցիկ անցուցանել զօրըն ողջոյն դընեն ջանս ։
Հիւրամեծարըն Պուրնապա յիւր այցելուաց 'ի պատիւ
Պաշտէ նոցա սեղան շըքեղ կաթըն մածեալ գերադնիւ,
Եւ համադամս բազմախորտիկ որսս 'ի լերանցն քաջերէ,
Ընդ որ պշուցեալ շառագունանս Բագոս զգինօք իւր բերէ ։
Հէգ ուղևորըդ Հայկազուն, հապա դարձիր 'ի Զմիւռնէ,
Շատ է մի այլ գուշդ մոգեացեն հեշտանք ստար գուղնարէ ։
Ահ, բնագաւառդ իմ հայրենի. ընկա՛լ զայս ուխտ անձկայրեաց,
Ո՜չ թէ տեսից ըզսէամըս քո մինչև մեկնեալ իմ յաստեաց ։

Ը. Ս. Յ. Գ.

է որոշուելու բանը ․ 'ի վերայ այսր ամենայնի, տարակոյս չունիմք թէ որպէս և ըլլայ, դժուարութիւնը շուտով պիտի վերնայ առանց երկրին վտանգի մէջ իյնալու, որ է անգղիական դաշնակցութիւնը տկարացնել և դաշնադրեալ խոստումները չկատարել"։

—Մօտերս յիշեալ Մօնիթէօր անուն լրագիրը յօդուած մը հրատարակած էր, որուն մէջ Անգղիոյ լրագրութեանց մէկ մասին՝ Գաղղիոյ դէմ բռնած անարժան և թշնամական ընթացքը յառաջ բերելով, օրինաւոր կերպիւ կըգանգատէր, յաւելցնելով թէ, եթէ այս ընթացքը շարունակուելու ըլլայ, կարելի է որ այս երկու կառավարութեանց մէջ բարեբաղդաբար հաստատուած դաշնակցութիւնը աւրուի ․

Այս յօդուածը մեծ ազդեցութիւն ըրաւ Անգղիոյ քաղաքական խոհեմ անձանց վրայ և Մեծին Բրիտանիոյ հայրենասէր լրագրութիւնները փութացան, զանազան յօդուածներով, Գաղղիոյ կառավարութեան և գաղղիացի ազգին սիրտը շահելու, դատապարտելով անգղիացի լրագրաց ոմանց անխոհեմ և անկարգ ընթացքը։

Այս խնդրոյն վրայօք Մօրնինկ-Փօսթ լրագիրը հետեւեալ յօդուածը կըհրատարակէ ․

"Դայթակղութենէն կրնայ օգուտ քաղուիլ և մարդոյս բանականութիւնը չկրնար արգելուլ ստախօսութեան վտանգաւոր ընթացքը՝ քանի որ ունկնդրաց ախորժակը կշտացած չէ ․ Որչափ ժամանակ որ հասարակութիւնը ախորժակ ունի, ճարակ և կերակուր պէտք է անոր, թէ 'ի վնաս բարեկամաց է եղեր և թէ 'ի վնաս թշնամեաց։

"Որչափ սաստիկ գրաւոր յարձակումներ եղան ընդդէմ Նիկողայոս կայսեր պատերազմին մէկ մասին ժամանակը ․ և ուրիշ ժամանակ մը որչափ նախատական անարժան գրուածներ հրատարակուեցան մեր զօրապետաց ու մեր ամենէն աղէկ պաշտօնակալաց դէմ։ Հասարակութիւնը ծարաւցած էր և այս գրգռիչ խմելիքները կուզէին, և լրագրութեանց մէկ մասը յօժարամիտ է միշտ այս վտանգաւոր հակամիտութիւնները հաճեցուցանել։ Ասոր երբեմն մեր առաջին պաշտօնատարը և երբեմն նոյնինքն Ալպէրթ իշխանը՝ անարժան կերպիւ զրպարտուեցաւ ․ Կըրնանք երբեմն ծիծաղիլ յիմարական խօսքերուն վրայ որ կըղլուցուին ընդդէմ առաջին պաշտօնատարին կամ ընդդէմ Ալպէրթ իշխանին ․ բայց կըցաւիմք մեծապէս երբոր ժամանակը կըհասնի որ հարկ կըլլայ մեզ խոյնիլ։ Ժամանակ եկաւ որ սրբազան բաներու դէմ սկսան յարձակիլ։ Այս տեսակ խենթութիւնը վերջին անգամ յարձակեցաւ Գաղղիոյ բաներուն դէմ և յատկապէս մեր դաշնակցին Նաբոլէոն կայսեր դէմ ․ զոր անյարգ լրագրութիւնք ոմանք աշխատեցան ցուցնելու իբրև թէ մեր մատնիչը եղած ըլլայ։ Անտարակոյս ասկէց աւելի գաղանական, անամօթ և գարշելի խօսք չկրնար գտնուիլ չարամըտաց բերնին և դատարկակեաց մարդոց ականջին համար ․ Մեր ուշադրութիւնը այսպիսի չարագործութեան մը վրայ հրաւիրուեցաւ Մօնիթէօր լրագրոյն հրատարակած ազդարարական յօդուածէ մը ․ Կըյուսամք թէ Գաղղիոյ կառավարութեան այս խիստ պարկեշտ ազդարարութիւնը թեթեւութեամբ կամ անտարբերութեամբ պիտի չընդունուի ․ Գաղղիան անտարակոյս բաւական գործքեր ըրաւ, որոնք իրաւունք կուտան իրեն՝ այսպիսի ազդարարական խօսքեր զրուցելու ․ Պատերազմին ծանրութեան և եռանդեան իր մասը մեծ քաջութեամբ 'ի գործ դըրաւ ․ Մինչ կրնա՞նք մոռնալ մեծամեծ փոխատուութիւնները զոր գաղղիացի ժողովուրդը ըրաւ ․ Մինչ կրնա՞նք մոռնալ անոր զօրաց բանակները որ հարիւրաւոր հազարներէ բաղկացեալ էր ․ Ինքիրմանի ազատութեան և Մալաքոֆի յարձակման յիշատակը կրնա՞յ մի ջնջուիլ մեր միտքէն ․ Երբոր այսպիսի անջնջելի յիշատակներ կենդանի կըմնան Անգղիացւոց սրտին մէջ, այս ժողովուրդը կրնա՞յ մի թոյլ տալ թշուառական լրագրաց ոմանց, որ վայրկեան մը վտանգի մէջ ձգեն այս երկու ազգաց մէջ եղած վեհանձնական համակրութիւնը, յանցաւոր ջանքերով, զորս 'ի գործ կըդնեն երկպառակութիւն սերմանելու համար, կարծիքներ յառաջ բերելով, թէ զինի այսչափ հասարակաց զոհերու և յաղթութեանց, մեր դաշնակցութիւնը ստուեր մըն է և մեր եղբայրութիւնը երազ մը ․ Կարծեմք թէ մեր խօսքը բաւական ազդեցութիւն կրնայ ունենալ հասարակութեան վրայ ․

"Կերպիւ մը իրաւունք ունիմք այս խնդրոյն վրայօք բան խօսելու ․ քանզի բաց 'ի մէնջ ուրիշ մէկը այնքան հաստատամտութեամբ և ջերմեռանդութեամբ չաշխատեցաւ պաշտպանելու համար Անգղիոյ և Գաղղիոյ մէջ եղած դաշնակցութիւնը ․ Դեկտեմբերի 10էն 'ի վեր, նաև նոյն ամսոյն երկուքէն 'ի վեր, չդադարեցանք յառաջ դնելու այս մեծ գործը, և ջանացինք որ ճշմարտութե և խոհեմութեան ձայնը լսուի։ Բայց երբեք աւելի՝ հոգատարութեամբ և խըղնամօք չյորդորեցինք զհասարակութիւնը ինչպէս որ այժմ կընեմք, որպէսզի արժանաւոր կերպիւ ուշադրութիւն մատուցանէ այս խնդրոյն ․

"Յուսանք որ հասարակաց կարծիքը վախճան մը պիտի տայ տպագրութեան չափազանց անկարգութեանց և անոնցմէ ծագելու աղէտալի հետեւութեանց առաջքը պիտի առնու"։

—[illegible] ալ Ֆրանքֆուրթ լրագրոյն մէջ յետագայ կարեւոր յօդուածը կըկարդամք ․

"Եւրոպիոյ և Ամերիկայի ամեն ազգաց հասարակաց պարտքը (տէթ բիւպլիք) կըհասնի 'ի գումար 8,861 միլիոն 694,000 թալէրից ․ Այս գումարէն 8000 միլիոնը՝ պատերազմի ծախուց պարտքըն է ․ զոր ներկայ և ապագայ ազգերը պիտի վճարեն ․

"Յամին 1852, աշխարհիս բոլոր դրամատեղանաց ընկերական դրամագլուխը կըհասնէր 781½ միլիոն թալէրի ․ ուստի պատերազմին պարտքերը այս հսկայական հարստութենէն տասն անգամէն աւելի շատ է ․ Այս պարտուց վրայ 1000 միլիոն աւելցաւ վերջին պատերազմին պատճառաւ ․ Ուրեմն Քրիստոնեայ ազգերը իննսուներորդ դարուն երկրորդ կէսին մէջ պիտի մտնեն 9000 միլիոն թալէր պարտքով, առանց 'ի հաշիւ արկանելոյ ուրիշ մանր պարտքերը ․

"Բայց այս 9000 միլիոն թալէր պարտքը՝ ըսել չէ որ բոլոր ծախքն է որ պատերազմը կըլած է անցեալ դարուն մէջ ․ այլ միայն չվճարուած ծախուց մէկ մասն է, զոր ժողովրդոց հաշուին անցուցած են ․ Այս 9000 միլիոնին տարեկան տոկոսը հարիւրին 5էն հաշուելով՝ 450 միլիոն թալէր կընէ ․

"Բաց յայսմանէ, քաղաքակրթեալ ազգաց մեծ գերդաստանին 43 անկախ տէրութիւնները ամեն տարի ծախք կընեն 886 միլիոն թալէր իրենց ծովային և ցամաքի զօրացը համար ․ և այս բանը կընեն միայն ենթադրելով թէ կրնայ պատերազմ մը ծագիլ։ Այս գումարը՝ գրեթէ 100 միլիոն աւելի է աշխարհիս բոլոր դրամատեղանաց ընկերական դրամագլխէն ․ Յիշեալ գումարը հաւասար կուգայ Անգղիայէն, Գաղղիայէն և Ամերիկոյ Միացեալ Նահանգներէն դուրս ելած բոլոր ապրանաց գումարին, և աշխարհիս ամեն ժողովրդոց դուրս հանած ապրանքներուն կէս գումարին ․ Անգղիոյ բոլոր անշարժ ստացուածոց եկամուտին կրկինն է յիշեալ 886 միլիոն թալէր պարտքը ․ ու Եւրոպիոյ բոլոր ձեռագործ հաստատուածներէն յառաջ եկած մաքուր շահէն աւելի է ․ Նոյն գումարը գրեթէ հաւասար կուգայ 4½ միլիոն արտավար գործաւորաց տարեկան վարձուցը, մարդագլուխ 200 թալէր հաշուելով ․ Այլև նոյն գումարով 45,000 մղոն երկայնութեամբ երկաթուղի մը կըշինուի, իւրաքանչիւր մղոնը 20,000 թալէր հաշուելով։

"Ահա այս օրինակ է պատերազմէն յառաջ եկած ծախուց վիճակը՝ քրիստոնեայ ժողովրդոց համար յամի Տեառն 1856"։

Յետագայ յայտարարութիւնը Փարիզէն յղարկուած է մեզ, Արշալոյսի միջոցաւ հրատարակելու համար ․

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Չիք ամենևին տարակոյս թէ՝ վարդապետական հոգելից գրուածներէն ետքը՝ պատմագրութիւնը Հայոց գրականութեան ճոխագոյն և կարեւորագոյն մասն է ․ Պատմութիւնը քրիստոնէութեան հետ 'ի միասին Հայաստան ծնաւ, և Աստուածաւանդ կրօնից վարդապետները պանծալի պատմիչներ հանդիսացան ․ Անանիկ սուրբ Մովսէս Խորենացին, Եղիշէն, Կորիւն, Ղազար Փարպեցին, Գլակ-Զենոբ, Ղեւոնդ վարդապետ, Յովհան Մամիկոնեից եպիսկոպոս, Սեբէոս եպիսկոպոս, Մովսէս Կաղկանդուացին, Յովհաննէս Կաթողիկոս, Ստեփաննոս Ասողիկ,

---

ՄԵԾԵՐՈՒՆ ՎԻՃԱԿԻՆ ՎՐԱՅ

(Շարունակութիւն և վերջ)(1)

Մենք այս մեծութիւններուս երկուքին ալ մէկ մէկ բան պարտական եմք ․ բայց որովհետև բնութիւննին մէկ չէ, մեր անոնց պարտական եղած յարգութիւննիս ալ մէկ կերպ ըլլալու չէ։ Օրինօք եղած մեծութիւններուն՝ օրէնքին պահանջած յարգութիւնը տալու եմք ․ և ասիկա՝ դրսէն քանի մը արարողութիւններ և ձևեր են։ Բայց ասոնց հետ ալ 'ներսէն՝ այս կարգիս հաստատութիւնը արդարութեամբ և իրաւամբք եղած ըլլալը ճանչնալու եմք ․ ասանք մեր պատուած մարդոցը վրայ մէկ իրական առաւելութի և աղէկութիւն մը չեն ցըցըներ ․ Թագաւորի խօսողը ծունկի վրայ կենալու է ․ մեծամեծ իշխաններուն գիմացը ոտքի վրայ կայնելու է ․ և այս պարտականութիւններս անոնց առաջը չհատուցանելը խենթութիւն և փոքրահոգութի է ․

Բայց բնական յարգանքները՝ որ ներսէն վարկում մը ունենալէ, միայն բնական մեծութիւն ունեցողներուն պարտական եմք ․ Ասոր համար՝ այս բնական մեծութիւններուն հակառակ բաներն ալ անարգ և ոչինչ սեպելը մեր պարտքն է ․ Դուն դուքս ես ․ հարկ չէ որ ես ասոր համար քու վրադ վարկում ունենամ, բայց հարկ է որ անցած ատենդ բարեւ կայնիմ ․ Թէ որ դուքս ըլլալէդ զատ՝ աղէկ մարդ ալ ես նէ՝ այն ատենը երկու տեսակ յարգութիւնն ալ քեզի ընելու պարտական եմ ․ Դուքսին դքսութեան աստիճանիդ վայելուչ յարգութիւնը՝ որ արտաքին նշաններով կըլըմընայ, քեզնէ չեմ խնայեր ․ նոյնպէս՝ քու աղէկ մարդ ըլլալովդ իրաւունք ունեցած վարկումդ ալ կուտամ քեզի ․ Բայց թէոր դուքս ըլլաս և աղէկ մարդ չըլլաս նէ՝ այն ատենն ալ քու իրաւունքդ չեմ խափաներ ․ մարդկային կարգադրութեամբ քու պատուոյդ արժան սեպված յարգանքը կընեմ ․ ներսէս ալ՝ քու կին բնական փոքրութեանդ և խելքիդ պակասութեանը վայելուչ արհամարհութիւնը չպակսիր ․

Ահա այս պարտականութեանց արդարութիւնը ասոր վրայ կըկայանայ ․ և անիրաւութիւնն է՝ օրինօք մեծութիւնները բնական վարկումով յարգել, կամ բնական մեծութեանց համար օրինօք յարգութիւն ըսվածները ուզել ․ Այս ինչ մարդը ինձմէ աղէկ երկրաչափութիւն գիտնալուն համար իմ վերի կողմս անցնիլ կուզէ եղեր, ես անոր կըսեմ որ՝ այդպիսի բաներէն ամենևին չհասկընար ․ Երկրաչափութիւնը բնական մեծութեանց կարգն է, աւելի վարկումն է անոր փոխարէնը ․ բայց մարդիկ այս մեծութիւնս ունեցողին դրսէն մէկ պատիւ մը և մէկ առաւելութիւն մը չեն սահմաներ ․ Անանկ է նէ՝ ես անոր վերի կողմը կընստիմ ․ բայց երկրաչափութեանը կողմէն՝ անիկա ինձմէ աւելի կըյարգեմ, անոր վրայ աւելի վարկում ունիմ ․ Նմանապէս, երբոր դուն դուքս կամ տէրութեան նախարար ըլլալով՝ իմին քու առաջքդ գլխի բաց կենալս հերիք չսեպես, այն ալ ուզես որ ես քու վրադ որտանց վարկում ունենամ ․ քեզի այն կաղաչեմ այն ատենը, որ այդ վարկումը ինչ իրաւունքով ինձմէ ուզելդ ինծի հասկըցընես ․ այդ վարկմանը արժանի եղած բնական մեծութիւնդ ինծի ցըցընես ․ Թէոր այս ընես նէ՝ իրաւունք է որ քու վրադ վարկում ունենամ ․ և թէոր ասկէց ետ մնամ նէ՝ անիրաւութիւն ըրած կըլլամ ․ Բայց թէոր քու վրադ սանկ մեծութիւն չկըրնաս ցըցընել նէ՝ քու վրադ վարկում ունենալս ուզելդ անիրաւութիւն է ․ Եւ բոլոր աշխարհքիս մէջ գտնուած իշխաններուն ամենէն մեծը անգամ ըլլաս նէ՝ այդ բանին գլուխ ելլալք չունենալդ ստոյգ գիտցիր ․

3 ․ Ասոր ես ալ քեզի քու ճշմարիտ վիճակդ

(1) Տես լրագրոյս նախընթաց թիւը ․

Թովմա Արծրունի , Ուխտանէս եպիսկոպոս , սուրբն Ներսէս Շնորհալի , Մատթէոս Ուռհայեցի Վարդան Բարձր բերդցի , Ստեփաննոս Մետրոպոլիտ Սիւնեաց և այլն , և այլն , որոնցմէ ոմանք Հայաստանեաց եկեղեցւոյ փառք հովուապետները ըլլալով, նոյնպէս ալ անոր յաւերժայիշատակ պատմիչները եղան ։ Բաւէ է որ մեր երանելի նախնիքը պատմութեան օգուտն ու արդիւնքը մեզմէ աւելի աղէկ հասկցան , և կարևոր գտեցան՝ մէկ ձեռքով իրենց հոգեշահ գրուածքը իրենց հօտին տուած ատենը , միւսովն ալ պատմութիւնը աւանդել իբրև բարոյական և քաղաքական զարգացման և կրթութեան զօրաւորագոյն հրահանգ մը ․

Գրուածք մը որ գրեթէ յաւիտենականութիւնը կըչափէ , և որ Հայկայ , Արամայ , Տիգրաններու , Վաղարշակայ , Արտաշիսի , սրբոյն Տրդատայ , սրբոց Գրիգորիսեանց , սրբոց Ներսիսեանց , սրբոց Վարդանանց, Աշոտներու , Սմբատներու , Գագիկներու , Լևոններու և Հեթումներու , մեր փառաւոր նախնեաց , չնաշխարհիկ ու անմահ առաքինութիւններն , աշխարհակալութիւններն և կենդանագրօղ գործերն իբրև չքնաղ հայելի մեր աչաց առջևը կը հանդիսացունէ՝ երբէք փառաբանութեան կարօտ չէ , ոչ ալ մեր տկար գրչէն ջատագովութի՛ կըխնդրէ ։ Այլ աւաղ ․ որ այսպիսի ազգային գրականութեան ընտիր և ճոխագոյն մասը տակաւին մենաստաններու և ստուերամած գրատուններու անկիւնները մեծագոյն մասամբ փոշեմած և ցեցակեր կըթառալին , որոց արդիւնքէն ազգերնիս զրկուած է ։ Շատերուն ալ անդարձ կորուստը թերևս ալ յաւիտեան ողբայ պիտի ազգը ։

Մեր աղայութենէն 'ի վեր՝ պատմական ընթերցուածոց մանաւոր ախորժակ մը ունենալով , մեծ Հայաստան ճամբորդութիւն ըրած ատենս ազգային պատմիչներ հաւաքեցի և օրինակեցի՝ յուսալով որ թերևս օր մը կարողանամ պիտի հայրենասիրաց օգնականութեամբ տպել ։ Փարիզի կայսերական գրատանը մէջն ալ քանի մը հազուագիւտ պատմիչներ գտայ ․ զորս հետ զհետէ օրինակեցի ։ Այս տարի Ղևոնդ վարդապետի՝ Արաբացւոց Հայաստան ըրած Արշաւանաց պատմութեան թարգմանութիւնը , ես և մեր շինած՝ Հայոց ծաղկաքաղ պատմութիւնն՝ երկուքն ալ գաղղիերէն հրատարակելովս՝ ոչ միայն հարազատ ազգասէրներէն սիրալիր ընդունելութիւն գտայ՝ այլև խոստումն ձեռնտուութեան եթէ յանձն առնում քանի մը հռչակաւոր պատմիչներ տպագրութեամբ ազգերնուս հաղորդելու ։

Ասին իբր որոշեցի առժամս "Շար Հայ պատմագրաց" անունով 14 պատմաբան հեղինակներ հրատարակել , որ հազուագիւտ ըլլալնուն՝ մինչև ցայսօր անտիպ մնացեր են ․

Ահաւասիկ յիշեալ պատմագրաց անունները ։

Ղևոնդ վարդապետ՝ պատմիչ արշաւանաց Արաբացւոց 'ի Հայս ։
Մովսէս կաղկանտուացի՝ պատմիչ Աղուանից ։
Ստեփաննոս Ասողիկ՝ տիեզերական պատմիչ ։
Մատթէոս Ուռհայեցի՝ պատմիչ միջին դարուց ։
Կիրակոս Գանձակեցի՝ պատմիչ միջին դարուց ։
Վահրամ Ուռհայեցի՝ ոտանաւոր պատմիչ Ռուբինեանց ։
Մաղաքիա Աբեղայ՝ պատմիչ գործոց Թաթարաց 'ի Հայս ։
Սամուէլ Անեցի՝ ժամանակագիր ։
Վարդան վարդապետ՝ տիեզերական պատմիչ ։
Միքայէլ Ասորի՝ ժամանակագիր ։
Մխիթար Այրիվանեցի՝ ժամանակագիր ։
Ստեփաննոս Օրբելեանց՝ պատմիչ Սիւնեաց ։
Թովմա՝ պատմիչ գործոց Լանկթամուրի ։
Սմբատ սպարապետ՝ պատմիչ Ռուբինեանց ։

Մեր կողմանէ յանձն կառնումք անոնց վայելուչ , անսխալ և հաւատարիմ տպագրութեանն անձանձիր հոգ տանել ։ Նմանապէս կարևոր ծանօթութիւններ՝ խրթին տեղերը բացատրելու և վրիպակները ուղղելու համար աւելցունել ․ ես և իւրաքանչիւր հեղինակի ճակատը՝ անոր վարուց համառօտ պատմութիւնը կարգել ։ Մեր անաչառ բանդատութիւնն ալ անոնցմէ ամեն մէկի հայկական ոճի և պատմական հմտութեանը վրայով նոր լոյս տայ պիտի ։

Ուստի աներկբայ եմ , որ ներկայ յայտարարութիւնս կարդացող ամեն ճշմարիտ ազգասէրները ոչ միայն ուրախանան պիտի , այլև հաճին ալ յօժարամիտ իրենց միաբանական բաժանորդագրութեամբը մեզի ձեռնտու ըլլալու , որով միայն մեծամեծ գործերը կրնան յառաջ երթալ ու կատարուիլ ։ Իւրաքանչիւր "Շար Հայ պատմագրացի" կամ ամբողջ տասնեչորս կազմեալ հատորներու ստորագրութեան գինն է 84 ֆրանք կանխիկ վճարելի ․ Իւրաքանչիւր հատորի գինն զատ՝ տպագրութենէն ետքը համեմատաբար որոշուի պիտի ։ Ստորագրութեան կարևոր թիւն լմնցածին պէս տպագրութիւնն սկսի պիտի ․

Փարիզ, 15 հոկտեմբեր 1856 ․

Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեան ,
միաբան սրբոյ Էջմիածնի , և անդամ ճեմարանին
տեարց Լազարեանց որ 'ի Մոսկուա ։

Մէնչըսթըրի քաղաքական ժողովոյն մէկ ատենախօսութեանը պատասխանելով , լորտ Բէլմըրսթըն ըսաւ թէ կըյուսայ որ հաշտութիւնը տևողական պիտի ըլլայ ․ բայց յաւելցուց թէ այս բանը կախեալ է Ռուսիոյ կառավարութեան հաւատարիմ և անկեղծ ընթացքէն 'ի մասին գործադրութե՛ պայմանաց , որ յանձնառու եղաւ ։

Լորտ Բէլմըրսթըն պաշտպանեց նաև օտար տէրութեանց գործոցը միջամուխ ըլլալու իրաւունքը , երբոր 'ի գործ կըդրուի ընդդէմ տկար ազգաց , որոնք կըպարտաւորէին այս իրաւունքը գործածելու ․ վասնզի իրենց տկարութեանը ուշադրութի՛ չմատուցանելով , կուզեն ոտքի տակ առնուլ ճշմարիտ իրաւունքը և արդարութիւնը։

—Լոնտոնի Կլօպ լրագրոյն մէջ կըկարդամք ․

"Բաց 'ի յարաբերութենէն զոր կառավարութիւնը ունի Մօրնինկ-Բօսթ լրագրոյն հետ , որ կէս պաշտօնական արժէք մը կուտայ այս լրագրոյն յայտարարութեանցը , բաց յայսմանէ , կըսեմք, յիշեալ թերթին հաստատածը 'ի մասին Անգլիոյ նաւատորմիղին Սև-Ծովուն մէջ մնալուն , շատ հաւանական է ․ Բարձրագոյն Դուռը ամենևին երկիւղ մը չկրնար ունենալ այս նաւատորմիղէն․

Ճիպրալթա մը կամ Մալթա մը Սև-Ծովուն մէջ ունենալը՝ ամենէն աղէկ երաշխաւորութի՛ մըն է ընդդէմ յարձակման Ռուսիոյ , քանթէ 100 կամ 200 հազար զօրք ոտքի վրայ պատրաստ ունենալ միշտ ․ Կըպարտաւորիմք յաւելցնելու թէ Անգլիոյ և իր վեհանձն դաշնակցաց պատիւը կըպահանջէ , որ՝ հոգ տարուի 'ի գործ դնել տալու ամեն պայմանները Փարիզի դաշնադրութե՛ որ խիստ ներողամտութեամբ շինուեցաւ"։

—Փարիզի Քօնսթիթիւսիօնէլ և Ժուռնալ տը Տէպա լրագրաց մէջ հետևեալ յօդուածը կըկարդամք։

"Լոնտոնի երկու լրագրութիւնները, Օպսէրվէր և Թայմզ կըծանուցանեն թէ Ռուսաց Աղէքսանդր կայսրը՝ 'ի վարձատրութիւն Գաղղիոյ արտաքին գործոց պաշտօնեայ Վալէվսքի կոմսին՝ վասն ծառայութեանց զորս պատերազմին ժամանակը ըրաւ Ռուսաց կառավարութեանը , ետ դարձնել տուաւ անոր՝ այն երկիրները որ իւր գերդաստանին կըվերաբերէր (Բօլօնիայի մէջ։)

"Այս նիւթիս վրայօք յետագայ տեղեկութիւնները կուտան մեզ։

"Մօսիւ Վալէվսքին ամենևին անշարժ ստացուածք մը չունի Բօլօնիայի մէջ, և Ռուսաց կառավարութիւնը երբէք յաքսունիս չգրաւեց յիշեալ կոմսին վերաբերեալ ստացուածքները։

"Այս կերպիւ ինքնիրեն կըհերքուին Օպսէրվէր և Թայմզ լրագրաց անհիմն և անարժան խօսքերը։

—Վիէննայէն Նոյեմբերի 2 ամսաթուով կըգրեն գերմանական Ժուռնալ տը Ֆրանքֆորթ լրագրոյն ։

"Հաստատուն աղբիւրէ մը կիմանանք թէ Նաբօլի գործոց առթիւը , Անգլիան կըպատրաստուի 'ի գործ դնելու իւր մէկ բաղձանքը՝ զոր շատ տարիներէ 'ի վեր իւր սիրտը ծագած է ․ Այսինքն միտք ունի Սիկիլիայի մէկ կողմը զօրք հանել և այնտեղ մնալ , որպէսզի աւելի դիւրութեամբ տեսնէ և ուշադրութիւն մատուցանէ Իտալիոյ գործոցը և խռովութեանցը որ կրնան ծագիլ ․ Կըսուի թէ Անգլիան կերպիւ մը իրաւունք կուզէ տալ իւր այս ընելու բանին Գաղղիոյ և Աւստրիոյ օրինակէն շարժեալ ․ որոնք բերդապահ զօրք ունին Հռոմի և Ռոմանիայի մէջ"։

—Պօմպայէն (Հնդկաստան) հոկտեմբերի 17էն

ճանչցընել կուզեմ ։ Քանզի քու աստիճանիդ մարդոց ամէն բանէն աւելի մոռցած բաներնին այս է ․ Ի՞նչ կըկարծես ․ մեծ իշխան ըլլալ բանը ի՞նչ ըսել է ։ Մարդոց ցանկացած առարկաներուն մէկ շատին տէր ըլլալ՝ և ասով շատ մը մարդոց փափաքը և ցանկութիւնը և պիտոյքը լեցընելու կարող ըլլալ ըսել է ․ Մարդիկ ալ ձեր քովը քաշողը՝ այս ցանկութիւններն ու այս պիտոյքներն են ․ ասոր համար անոնք ձեր ձեռքին տակը կըմտնեն ու ձեզի կըհնազանդին։ Այս որ չըլլար նէ՝ անոնք ձեր երեսն անգամ չէին նայեր ․ բայց ակնկալութիւն ունին որ՝ այն ծառայութիններուն և հնազանդութիններուն փոխարէն՝ որ քեզի կըցըցընեն , քեզնէ իրենց փափաքած բարիքին մէկ մասը ձեռք ձգեն ․ քանզի կըտեսնեն որ անոր տնօրէնը դուն ես ։

Աստուծոյ չորս դին Աստուածսիրութեամբ լեցուն մարդիկ են ․ որ անոր կարողութեանը վերաբերեալ սիրոյ բարիքը անկէ կուզեն ․ ուստի յատկապէս խօսելով՝ Ան սիրոյ թագաւոր է ։

Անոր պէս քու չորս կողմդ ալ խել մը մարդիկ կայներ են ․ դուն ալ քու հասկցած կերպովդ անոնց վրայ կըտիրես ․ Ասոնց խելքը , միաքը՝ աշխարհային ցանկութիւններով լեցուն է ․ և քեզնէ ալ՝ այս ցանկութեանս վերաբերեալ բարիք կուզեն ․ անանկ է նէ դուն ալ՝ յատկապէս խօսելով՝ ցանկութեան իշխան եղած կըլլաս ։ Քու իշխանութիւնդ քիչ տեղի վրայ կըտարածի ․ բայց տիրելու կողմէն՝ աշխարհքի մէջ գտնըվող պինտ մեծ թագաւորներուն հաւասար ես ։ Անոնք ալ քեզի պէս՝ ցանկութեան թագաւոր են ․ Անոնց ուժը՝ ցանկութենէն է ․ ըսել է որ՝ մարդոց ագահութեանը ունենալ փափաքած և ցանկացած բարիքը անոնց ձեռքն են ․ անոր համար ասոնք ուժով են ։

Բայց դուն քու բնական վիճակդ գիտնալով՝ անոր յատուկ եղած միջոցները բանեցուր ․ ինչ կերպով իշխան եղեր նէ՝ նայէ որ իշխանութենդ վրան տևելու համար անկէ զատ ճամբայ չըբռնես ։ Այքան մարդիկ քու իշխանութենդ տակը ձգողը՝ քուկին բնական ուժդ և կարողութիւնդ չէ ․ Ուստի անոնց վրայ ուժ բանեցընել՝ և խրոխտութեամբ իշխել մի ուզեր ։ Անոնց իրաւացի փափաքը տեղը տար ․ պէտքերնին հոգա ․ բարերար ըլլալը քեզի մէկ հեշտութիւն մը սեպէ ․ որքան որ ձեռքէդ կուգայ նէ անոնք առաջ քաշէ ․ և ճշմարտապէս ցանկութեան թագաւորի ինկած գործքերը ըրած կըլլաս ։

Ըսածս երկան բան մը չէ ․ և թէոր այս սահմանէն դուրս չելլես նէ՝ դուն քեզ կորսնցընելու վտանգի մէջ չես ձգեր ․ Բայց աղէկ մարդու որպիսութիւն կունենաս ։ Անանկ մարդիկ կան որ՝ իրենք զիրենք դատապարտելի կընեն ագահութեամբ , կոպտութեամբ , բղջախոհութեամբ , բռնութեամբ , բարկութեամբ , հայհոյութեամբ ։ Ասոնց բրածը խենթութիւն է ․ Իմ ձեզի ցըցուցած ճամբաս աւելի աղէկ ըլլալուն կարծիք չունիմ ․ Սակայն ամեն ատեն՝ դատապարտութեան արժանի ըլլալը մեծ խենթութիւն է , ինչ պատճառով կըլլայ նէ ըլլայ ․ անոր համար այնքանով մնալը աղէկ բան չէ ։ Ցանկութիւնն ալ անարգելու է՝ անոր թագաւորութիւնն ալ ․ և միայն սիրոյ թագաւորութեանը ցանկանալու է որուն հպատակները ամէնն ալ սէրէ զատ բան չեն ճանչնար ․ և ուզածնին՝ սիրոյ բարիքն է ։ Անոր ճամբան սորվեցընող ուրիշներ կան , ինծի այնքանը բաւական է որ ձեզ սա անբանական ճամբաներէն ետ քաշած ըլլամ , որ շատ մարդիկ կըտեսնեմ այս ճամբուս մէջ չափազանց առաջ գացած , քանզի ասոր ճշմարիտ բնութիւնը աղէկ մը չեն ճանչցած ։

Խ․ Ր ։

հասած լուրերը կըծանուցանեն թէ Պարսից ծովածոցը ըլլալու արշաւանքին վերաբերեալ զինուորական պատրաստութիւնները մեծ գործունէութեամբ կըշարունակուին ։ Այս արշաւանքին համար պատրաստուած զօրաց թիւը 5000 հոգի է, հրամանատարութեամբ Աթէլքէր զօրապետին, որ ճամբայ ելլելու համար Լոնտոնի կառավարութեանը հրամանին կըսպասէ ։ Այս հրամանը կախեալ է Պարսից Շահին պատասխանէն՝ զոր պիտի տայ Անգղիոյ կառավարութեան վերջագրոյն ։

Պոմպէյի լրագրութիւնները կըհամաձայնին հաստատելու թէ Հերաթ բերդաքաղաքը յաղթուեր ու Պարսից ձեռքը անցեր է ։ Բաղալէն հասած նամակներուն նայելով, Պարսիկները Հերաթին տիրելէն ետև, անոր կառավարիչ Իսա խանը սպաններ են և մարմինը չորս կտոր ընելով, քաղաքին դռները կախեր են ։ Միանգամայն յայտարարութիւն մը հաներ են, թէ այս կերպիւ պիտի պատժուին անոնք ամէնքը՝ որ չեն ուզեր հնազանդիլ Պարսից իշխանութեանը։ Կըսուի թէ Հերաթի մէջ և անոր շրջակաները եղած Պարսից զօրաց թիւը հարիւր հազար հոգիի կըհասնի ։

—Մօրնինկ-Բօսթ լրագիրը իւր թերթին մէջ որ 'ի 1 Նոյեմբերի կըսէ թէ, թէպէտև անպատեհութիւն մը չկայ որ Անգղիոյ կառավարութիւնը ընդունի Գաղղիոյ միջնորդութիւնը և բարեկամական դատաստանը 'ի մասին վէճին որ ծագած է 'ի մէջ Անգղիոյ և Պարսից կառավարութեանց. սակայն Հերաթի խնդիրը, կըսէ, իրաւախոհութիւն և միջնորդական դատաստան չվերցնէր ։ Այս խնդիրը միմիայն Անգղիոյ օգտին կըդպչի, և այնքան ծանրակշռութիւն ունի իւր աչաց առջև, որ հաստատուն կերպիւ միտքը դրած է անոր որոշում մը տալու ։ Մօրնինկ-Բօսթ լրագիրը կըկարծէ թէ այս խնդրոյն մէջ ամենևին ակնկալութիւն մը պիտի չտան Պարսից կառավարութեանը թէ Գաղղիոյ պաշտպանութենէն կրնայ օգուտ քաղել. քանզի այս ակնկալութիւնը անհիմն բան է և ուրիշ վախճան մը պիտի չունենայ, բայց միայն պատերազմին չարիքը փութացուցանել։ Կըսուի թէ Թէհրան նստող Գաղղիոյ դեսպանը հրաման ընդուներ է իւր կառավարութենէն խրատելու համար Պարսից Շահը որ զիջանի Անգղիոյ խնդիրներուն և ազատէ իւր երկիրը յարձակումէ մը ։ Հաշտութեան տեղութեան դիպուածական վախճանը կըկայանայ, կըսէ, 'ի վերայ մտերիմ համաձայնութե, որ կրնայ ըլլալ Գաղղիոյ և Անգղիոյ կառավարութեանց մէջ 'ի մասին Պարսից վէճին ։

Խիստ հաւանական է, կըսէ յիշեալ լրագրութիւնը, որ այս ժամս Հերաթ քաղաքը Պարսից ձեռքը անցած ըլլայ. սակայն միանգամայն հաւատի է որ Անգղիոյ տէրութիւնը պիտի պարտաւորէ զՇահը որ պարպէ յիշեալ քաղաքը. ապա թէ ոչ Եւրոպիոյ խաղաղութիւնը հարկաւ պիտի վրդովի ։

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, 12 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ

Այս օրերս արտաքոյ կարգի մեծ ժողով մը գումարուեցաւ Բարձրագոյն Դուռը որոշում մը տալու համար այժմեան դժուարութեանց 'ի մասին քաղաքական արտաքին գործոց ։

— Ազըրնա ծովապետին հրամանատարութեան ներքև եղած Անգղիոյ նաւատորմիղը, որ Սև-Ծով կըգտնուի, ևս քան զևս զօրանալու վրայ է նոր եկած և գալու պատերազմական նաւերով։ Այս նաւատորմիղին վրայօք կըկարդամք Ժուռնալ տը Գօնսթանթինօբլ լրագրոյն մէջ ։

«Եւրոպիոյ լրագրութիւնները կըծանուցանեն թէ անգղիական նաւատորմիղը՝ որուն մէկ մասը Սև-Ծով և մէկ մասը 'ի Վոսփոր կըգտնուի, Սինոպի նաւահանգիստը պիտի ձմեռէ ։

«Այս լուրը շիտակ չէ. և գիտեմք որ յիշեալ նաւատորմիղը, ինչպէս արդէն առիթ ունեցանք ծանուցանելու, Վոսփորի նեղուցը պիտի անցընէ ձմեռը, եթէ այն դժուարութիւնները՝ որոց համար Անգղիոյ նաւատորմիղը մեր ծովերը կըմնայ, կարգադրուելու չըլլան մօտ ժամանակի մէջ։

— Կայսերական հրովարտակաւ հետևեալ փոփոխութիւնները 'ի գործ դրուեցան ։

Նախորդ մեծ Եպարքոս Ալի փաշան՝ արտաքին գործոց պաշտօնեայ անուանեցաւ փոխանակ Ֆուատ փաշային ։

Ռիզա փաշան՝ պատերազմի պաշտօնեայ կարգեցաւ փոխանակ Մէհէմմէտ Ռիւշտի փաշային։ Նախորդ մեծ Եպարքոս Մուստաֆա Նայիլի փաշան՝ տէրութեան ժողովյն անդամ կարգեցաւ ։

Կոստանդնուպոլսոյ զօրաց բանակին վերին հրամանատարութիւը Տայֆուր Ռէշիտ փաշային և կայսերական պահապան զօրաց հրամատարութիւնը Վասըֆ փաշային յանձնուեցաւ ։

—Պարսից Գաղղիոյ դեսպան մսիւ Պուրէն. այս շաբթու հասաւ 'ի մայրաքաղաքս Թէհրանէն գալով։

— Օսմանեան կառավարութիւնը անցեալ շաբթու երկու փոխառութիւն ըրաւ մայրաքաղաքիս քանի մը սեղանաւորաց հետ ։ Այս փոխառութեանց գումարը ամենը մէկ տեղ յիսուն միլիոն ղուռուշի կըհասնի ։

—Ահաւասիկ ցուցակը տէրութեա մաքսերուն և տասանորդաց որ ծախու դրուած են եկամտից պաշտօնատունը ։

Կարնոյ և անոր շրջակայ քաղաքաց մաքսը ։ Դանուպայի, Խանիեայի և Ռէսիմօյի տասանորդները, Պէրութի, Սայտայի, Դամասկոսի, Հալէպի, Ատանայի, Մարաշի, Մուսուլի, Տիարպէքիրի, Մերաինի, Իզմիրի և անորմէ կախեալ քաղաքաց տասանորդները և մաքսերը ։ Զանազան վաճառաց և արմտեաց մաքսերը Կոստանդնուպոլսոյ ։ Վառնայի, Նիշի, Տոպրուճայի, Սահրայի, Վիտինի, Միլիսթրիայի և այլոց մաքսերը ։ Կոստանդնուպոլսոյ միգաց (մէյվէ) մաքսը ։ Կիպրոսի մաքսը և մետաքսի տասանորդը ։ Միտիլլիի, Եանիայի, Պրուշբոլայի, Սէլանիկի, Քավալայի, Թըրհալայի և այլոց մաքսերը ։ Կալաղի փայտերուն մաքսը ։

—Պարսից արտաքոյ կարգի դեսպան Ֆէրուխ խանը անցեալ շաբթու ընկերութեամբ իւր պաշտօնատարաց մէկ մասին՝ Նաւարանը գնաց յայցելութիւն մեծ ծովապետին, որ մարդասիրութեամբ ընդունեցաւ յիշեալ դեսպանը ։

—Սարտենիոյ դեսպան մսիւ Քաք Տուրանտօ զօրապետը ամսոյս 5ին ցամաքը ելաւ Մոնձամպանօ անուն իւր տէրութեան շոգեշարժ ֆաէկաթէն որով եկած էր 'ի մայրաքաղաքս, ուր մեծ յարգանօք ընդունուեցաւ Բ. Դրանէն և Սարտենիացի հպատակներէն ։

—Մայրաքաղաքիս մէջ և մանաւանդ 'ի Պէյօղլու և 'ի Ղալաթիա անպակաս մարդասպանութիւններ և գողութիւններ կըպատահին ժամանակէ մը 'ի վեր. և այս պատճառաւ ոստիկանութիւնը կըկնապատկած է իւր զգուշութեան և հոգատարութեան միջոցները՝ որոնք անտարակոյս օգտակար վախճաններ պիտի ունենան ։

—Անցեալ շաբթու Ղալաթիա [illegible] ըսուած տեղը Թոսկանացի նաւաստի մը սպաննեցին ։ Մարդասպանը ձեռք չանցաւ ։

ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐՔ

Զմիւռնիա, 16 Նոյեմբերի ։

Վսեմափայլ Մահմուտ փաշային աչալուրջ խնամատարութեամբը և քաղաքիս ոստիկանութեան տեսուչ Համիտ պէյին գործունէութեը անցեալ շաբթու չորս աւազակ ողջ ձեռք անցան. որոցմէ երկուքը ծանր և երկուքը թեթև վէրք առած են ։ Այլև այս աւազակաց երկու ընկերները սպանուած ըլլալով կառավարութեան զինուորներէն, անոնց գլուխները բերին Իզմիր։ Այս եղեռնագործները քանի մը ժամանակէ 'ի վեր քաղաքիս շրջակաները կըպտըտին և զանազան չարագործութիւններ կընեն եղեր ։

—Նահանգիս կառավարիչ վսեմափայլ Մահմուտ փաշան անցեալ շաբթու շրջաբերական մը յուղարկեց քաղաքիս հիւպատոսաց, որոցմէ կըխնդրէ ծանուցանել իրենց հպատակաց թէ արգիլեալ է զէնք ունենալ վրանին, ինչ պատճառանօք կուզէ թող ըլլայ ։ Այս բարեկարգութեան կանոնը ճշդիւ 'ի գործ պիտի դրուի և օրինազանցները պիտի պատժուին խստութը ։ Հիւպատոսները փութացան հրատարակելու Նորին Վսեմութեան այս որոշումը, որ անտարակոյս բարի հետևութիւններ պիտի ունենայ ։

— Փարիզէն կըգրեն թէ, հռչակաւոր ծովանկար պատկերհան մեծարգոյ պարոն Յօհաննէս Այվազովսքին, եղբայրը գերապատիւ տէր Գաբրիէլ Այվազովսքի վարդապետին, այսօրերս Ռեղբուրկէն գալով հասեր է 'ի Փարիզ իւր ազնուաշուք ընտանեօք, ուր 5—6 ամիս պիտի մնայ։

Յայտնի է որ յիշեալ հայկազուն երևելի պատկերհանը մեծ յարգ և համբաւ ունի Ռուսիոյ կայսերական արքունեաց առջև իւր արհեստին մէջ ունեցած հազուագիւտ տաղանդովը, որուն վրայօք Եւրոպիոյ լրագրութիւնները գովութեամբ յիշատակութիւն ըրին, երբոր քանի մը տարի կայ, ճանապարհորդութիւն կըներ Գաղղիոյ և Իտալիոյ մէջ ։

—Հոլանտիոյ շոգեշարժ ֆաէկաթը Տօմպըրղէն անուն ամսոյս 9ին մեկնեցաւ Եգիպտոս երթալու ։ Մօտերս նոյն տէրութեան ուրիշ ֆաէկաթ մը ևս կըսպասուի որ արդէն Հոլանտայէն մեկներ է այս կողմերը գալու համար ։

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ

ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆ ԱՄԵՆԵՑՈՒՆ

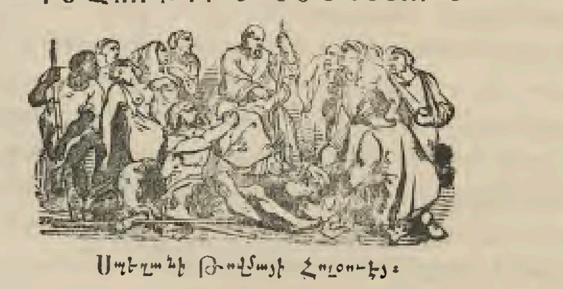

Սպեղանի Թօմըսյի Հոլօուէյ ։

Հազարաւոր անձինք ամէն ազգէ՝ կրնան վկայել այս օգտակար դեղին զօրութիւնները և յատկութիւնները, և ապացուցանել 'ի պահանջել հարկին, թէ սոր գործածութեամբը մարդոյս մարմինը և անդամները առողջութիւն ըստացան, յետ 'ի զուր գործածելոյ ուրիշ զանազան դեղեր ։ Կրնայ մէկը խիստ յայտնապէս համոզուիլ այս սպեղանիին սքանչելի բժշկութեանցը վրայ, եթէ կարդալու ըլլայ օրագիրները, որոնք այս բաները անդադար կը պատմեն շատ տարիներէ հետէ ։ Այս պատմութեանց շատերը այնքան զարմանալի են, մինչև տեր բժիշկներէն ամենէն հռչակաւորները կ՚ապշեցընեն ։ Որչափ մարդիկ այս գերագոյն և ազդու դեղով վերստին ստացակ զգործածութիւնը իրենց բազկաց և սրնգաց (պաճաց), զկնն շատ ժամանակ նայուելու հիւանդանոցաց մէջ, ուր հարք կ՚ըլլար զիջանիլ՝ իրենց անդամոց մէկը կտրել տալու ։ Անոնցմէ շատերը այս ապաստանարանները թող տալով և իրենց ցաւը ծածկելով. [illegible] գործողութեան մը ենթակայ ըլլան, կատարելապէս բժշկեցան յիշեալ անգին դեղը գործածելով։ Այս բժշկեալ մարդիկներէն շատերը՝ երախտագիտութեան ջերմեռանդ զգացմունքէ շարժեալ, վկայեցին և հաստատեցին այս բարերար վախճանները առաջի քաղաքապետ Լորտին և ուրիշ պաշտօնատարաց Լոնտոնի, իրենց վկայութեանցը մեծագոյն հաստատութիւն տալու համար։

Ոչ ոք պիտի չյուսահատէր իւր հիւանդ կացութեանը վրայ, եթէ բաւական վստահութիւն ունենար խնամօք փորձելու այս դեղը և շարունակելու այս դարմանը, որչափ ժամանակ որ իւր ախտին բնութիւնը կը պահանջէ ։ Եւ այս բանին հաստատուն վախճանը պիտի ապացուցանէ թէ, [illegible] նոյնէ կայ բժշկութիւն ։

Այս սպեղանին յատկապէս հետևեալ հիւանդութեանց համար օգտակար է ։

Վիրաւորեալ սրունքները։
Ծիծերուն հիւանդութիւնները։
Խաղաւարտք մորթոյն (բիւսթիւլ)։
Խածուածք մժեղաց և փոքրիկ ճանճերու։
Հացագործաց բորոտութիւնը։ Ճեղքուածք ձեռաց ։
Քաղցկեղ (չիրիփէնչէ)։ Ցաւք որովայնի։
Ձմեռնահարութիւնք (թավուք կէօզիւ)։
Ընդարձակումն երակաց և սրունից (պալտըր)։
Կոշտք ոտից. Ուռոյցք մանաց։
Ջրգողութիւն (սըւգա)։ Օձիկ (երլանձըգ իլէթի)։
Ուռոյցք որովայնի, կողից, և երասանի ։
Ոսկրացաւութիւն (նիգրիս)։ Բորոտութիւն ։
Երիկամնամէտութիւն (Նէֆրիթ) ։
Ցաւք երեսաց, կողից, և անդամոց ։
Տեռատեսութիւն (մայասըլ) ։
Յօդացաւութիւն (րիւմաթիզմ) ։
Խոյլ պարանոցի (սուաճա) ։ Ուրկութիւն (լէփր) ։
Արեան ապականութենէ պատճառեալ դէպք ։
Այրելէն պատճառեալ վէրք ։
Գոնջութիւն գլխոյ (գէլ) և ուրիշ տեղեաց ։
Պալարք (չիչ) ։ Փողացաւք ։
Գլխացաւութիւն ։ Աչքացաւութիւն ։
Ջղացաւական սաստիկ դէպք ։
Ուռոյցք (գիւմէօռ) ։ Կեղք (իւլսէռ) ։
Աֆրոդիտեան զանազան ախտք, որպիսի են վէրք, այտուց (չիչ) և քաղցկեղ։

Այս սպեղանին կը վաճառի 'ի Լոնտոն միստր Թօմըս Հոլօուէյին գործատունը, որ է Սթրէնտ ըսուած թաղը թիւ 244. իսկ օտար երկիրները գլխաւոր դեղավաճառաց քով կը գտնուի։ Իզմիրի մէջ սինեօր Ընձէլօ Ճիւսթիչի դեղավաճառին խանութը կը ծախուի. որ 'ի Ֆռանկաց թաղը Սուլթանիէ ճարշըսըն ըսուած փողոցը թիւ 30 ։

Այս սպեղանիին ամանները զանազան մեծութեամբ են. և կը վաճառին 8—21 և 32 ղուռուշի իւրաքանչիւրը, և ամէն մէկուն մէջ տպեալ ծանուցագիր մը կայ, որ յիշեալ սպեղանիին գործածութեան վրայօք մանրամասն տեղեկութիւններ կուտայ, գաղղիարէն, անգղիարէն և հայերէն լեզուաւ ։

Միստր Թօմըս Հոլոուէյ իւր այս դեղօրէից համար Ամերիկայի Նիւ Եօրք քաղաքը ևս նոր գործատուն մը հաստատեց. որ կըգտնուի 'ի Մէյտըն Լէն փողոցը, թիւ 80 ։

Հրատարակիչ և տէր լրագրոյս,
Ղուկաս Պ. Պալթազարեան ։

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՐՇԱԼՈՒՍՈՅ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ